

Michał Pietranik

Uniwersytet Warszawski

m.pietranik1990@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2913-5342>

Celebracja cesarskich zwycięstw militarnych w późnym Bizancjum w świetle kroniki Jerzego Akropolitesa

Abstrakt: Zagadnienie ceremonii tryumfalnych w Bizancjum jest dobrze znane dzięki książce Michaela McCormicka pt. *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*. Badacz ten skupił się głównie na ceremoniach, jakie zostały odprawione w epoce wczesnego i średniego Bizancjum, pomijając — niestety ze szkodą dla swoich rozważań — okres Cesarstwa Nikejskiego oraz Cesarstwa Paleologów. M. McCormick głównie interesował się kwestią, na ile bizantyńskie ceremonie tryumfalne czerpały z dziedzictwa antyku, dlatego też z mniejszą uwagą prześledził ich rozwój w okresie dynastii Komnenów, co argumentował zmianami, jakie zaszły w ramach bizantyńskiego społeczeństwa tamtego okresu, co z kolei przełożyło się na zmiany w formule i wymowie ideologicznej tego typu uroczystości. W świetle powyższych przesłanek zasadne jest pytanie o kształt ceremonii tryumfalnych w Cesarstwie Bizantyńskim na wygnaniu w Azji Mniejszej, czyli Cesarstwie Nikejskim. Niniejszy artykuł ma na celu zweryfikowanie przekazu najslynniejszego kronikarza epoki Cesarstwa *in exilio*, Jerzego Akropolitesa, pod kątem przydatności jego kroniki jako źródła wiedzy na temat nikejskich ceremonii tryumfalnych. Analizie zostaną poddane dwa wydarzenia opisane przez tego autora: celebracja zdobycia Tesaloniki przez Jana III Watatzesa w 1246 roku oraz uroczysty ingres Michała VIII Paleologa do rewindykowanego z rąk łacińskich Konstantynopola w 1261 roku.

Słowa kluczowe: Jerzy Akropolites, Jan III Watatzes, Michał VIII Paleolog, Tesalonika, Konstantynopol, tryumf, celebracja

Kronika Jerzego Akropolitesa¹ jest głównym źródłem do dziejów Bizancjum w latach 1203—1261. Autor ten był, parafrazując słowa Ruth Macrides — tłumaczki

¹ Najstarsza edycja kroniki Jerzego Akropolitesa została opracowana przez Leona Allatiusa, a uzupełniona i poprawiona przez I. Bekkera, weszła w skład korpusu bońskiego — JERZY AKROPOLITES: *Georgii Acropolitae Annales*. Ed. I. BEKKER. Bonn 1836. Na potrzeby niniejszego artykułu korzystam z edycji A. Heisenberga — *Chronike Syngraphe*. W: *Georgii Acropolitae Opera*. T. 1. Ed. A. HEISENBERG. Cor. P. WIRTH. Stuttgart 1978 (dalej: JERZY AKROPOLITES).

jego dzieła na język Szekspira, „kronikarzem Cesarstwa na wygnaniu, który opisał rozbite bizantyńskiego świata po 1204 r.”². Nietrudno też zgodzić się z jej opinią, jakoby kronika Akropolitesa zaciążyła na całym bizantyńskim XIII wieku, wywierając znaczny wpływ nie tylko na jemu współczesnych, lecz także na badaczy zajmujących się tą epoką³. Pomimo istnienia źródeł narracyjnych opisujących z perspektywy bizantyńskiej okres funkcjonowania Cesarstwa *in exilio* (kronika Jerzego Pachymeres⁴, *Romaike Historia* Nikefora Gregorasa⁵, a także kronika Teodora Skutariotesa⁶) kronika Jerzego Akropolitesa stanowi główne źródło informacji dla tego okresu. Przewaga tego właśnie autora nad pozostałymi twórcami w znacznej mierze wynika z faktu, iż opisywał on w większości współczesne sobie wydarzenia, których był bezpośrednim świadkiem, a nieraz także ich aktywnym uczestnikiem. Ujemnie na wartość przekazu kroniki wpływa natomiast ewidentna, choć umiejętnie skrywana, stronniczość Akropolitesa, opracowującego swe dzieło na dworze Michała VIII Paleologa, z którym był blisko związany, m.in. za sprawą małżeństwa z cesarską kuzynką Marią Dukeną, choć jej powiązań z cesarzem nie da się bliżej określić⁷. Akropolites w swej kronice stara się przedstawić w jak najkorzystniejszym świetle Michała Paleologa i jego dokonania, pomniejszając, aczkolwiek niezbyt przesadnie, zasługi jego poprzedników. Dobrze widać to na przykładzie opisywanych przez niego sukcesów militarnych, a także późniejszej celebracji cesarskich sukcesów. Kronikarz inaczej bowiem przedstawia to, jak były fetowane zwycięstwa cesarzy z dynastii Laskarysów, a inaczej Michała VIII Paleologa. Celem niniejszego artykułu jest przyjrzenie się metodom konstruowania narracji dotyczących uroczystości tryumfalnych, jakie zastosował w swojej kronice Jerzy Akropolites, oraz zbadanie — w świetle wspomnianego przekazu — jak były celebrowane cesarskie zwycięstwa

² R. MACRIDES: *Preface*. W: *George Akropolites The History*. Ed. R. MACRIDES. Oxford 2007, s. IX.

³ *Ibidem*.

⁴ JERZY PACHYMERES: *Georges Pachymères. Relations historiques*. T. 1. Ed. A. FALLIER. Trans. V. LAURENT. Paris 1984 (dalej: JERZY PACHYMERES).

⁵ NIKEFOR GREGORAS: *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*. T. 1. Ed. L. SCHOPEN. Bonn 1829 (dalej: NIKEFOR GREGORAS).

⁶ TEODOR SKUTARIOTES: *Synopsis chronike*. Ed. K.N. SATHAS. Paris 1894; *Theodori Scutariote Additamenta ad Georgii Acropolitae Historiam*. W: *Georgii Acropolitae Opera*. T. 1...

⁷ Pomimo tego, że nie da się bliżej określić stopnia pokrewieństwa bądź charakteru powiązań żony Akropolitesa, Marii Dukeny (po śmierci męża i wstąpieniu do klasztoru przyjęła imię Eudokia) z Michałem Paleologiem, to jednak istnieje kilka przesłanek mogących wskazywać na koneksje łączące Akropolitesa z cesarzem, m.in. w liście Michała VIII do papieża Grzegorza X jest on określany jako *gener*, czyli szwagier, ponadto w chryzobulli potwierdzającej przywileje dla monasteru Chilandar na Athosie, wystawionej w 1277 roku i opatrzonej cesarskim podpisem, został wymieniony jako γάμβρος, czyli szwagier Michała VIII — R. MACRIDES: *Introduction*. W: *George Akropolites The History*. Ed. R. MACRIDES. Oxford 2007, s. 27. Możliwe, że Akropolites przynależał do grupy tzw. γάμβροι ἐπ' ἀवेशία, która obejmowała mężów dalszych krewniaczek cesarza — S. REK: *Georgios Akropolites: początki kariery dostojnika w Cesarstwie Nikei*. „Kwartalnik Historyczny” 1989, t. 96, z. 1/2, s. 37—38.

militarne w Bizancjum w okresie funkcjonowania Cesarstwa na wygnaniu i restauracji Paleologów. Za podstawę do prowadzonych rozważań przyjęto przekazy poświęcone sposobom celebrowania zdobycia Tesaloniki przez Jana III Watatzesa w 1246 roku oraz odzyskanie Konstantynopola przez Michała VIII Paleologa w 1261 roku. Zestawienie przekazów dotyczących tych dwóch wydarzeń jest o tyle interesujące, że Akropolites towarzyszył Janowi Watatzesowi podczas jego kampanii na Bałkanach w 1246 roku, był więc naocznym świadkiem wkroczenia tego cesarza do Tesaloniki⁸, a w wypadku wejścia Michała VIII do Konstantynopola — aktywnie uczestniczył w przygotowaniach uroczystej celebracji tego wydarzenia⁹. Ponieważ tematyka niniejszego artykułu nierozdzielnie jest związana z zagadnieniem tryumfów, rozumianych jako specjalne ceremonie zorganizowane ku czci zwycięskiego cesarza albo wodza, należałoby pokrótce przybliżyć temat celebrowania cesarskich sukcesów militarnych w Bizancjum.

Tryumfy (gr. *θρίαμβος, τὰ ἐπινίκια, ἐπινίκιος ἐορτή*)¹⁰ należały do najefektowniejszych ceremonii bizantyńskich. Celebracja cesarskich zwycięstw wymagała specjalnej oprawy, w której zawierało się całe bogactwo treści ideologicznych i propagandowych. Głównym celem tego typu uroczystości było kreowanie wizerunku cesarza zwycięzcy, zgodnie z rzymską tradycją, każącą upatrywać w imperatorze przede wszystkim zwycięskiego wodza¹¹. Renesans ceremonii tryumfalnych przy-

⁸ P.I. ŽAWORONKOV: *Ličnost' i Tvorčestvo Georgija Akropolita*. W: *Georgij Akropolit. Istoria*. Ed. P.I. ŽAWORONKOV. Sankt Petersburg 2005, s. 18.

⁹ Według przekazu samego Akropolitesa, Michał VIII miał mu zlecić ułożenie zestawu 10 dziękczynnych modlitw, które miały być wygłoszone podczas ceremonii wejścia do odzyskanej stolicy — JERZY AKROPOLITES, 87, s. 186.

¹⁰ M. McCORMICK: *Triumph*. W: *Oxford Dictionary of Byzantium*. T. 3. Oxford 1991, s. 2121. W źródłach bizantyńskich na określenie tryumfu zdecydowanie najczęściej pojawia się słowo *θρίαμβος* oznaczające po prostu „tryumf”. Zob. E.A. SOPHOCLES: *θρίαμβος*. W: *Greek Lexicon of Roman and Byzantine Periods*. New York 1900, s. 585; zob. też definicję tego terminu w *Księdze Suda: Suidae Lexicon*. Ed. I. BEKKER. Berolini 1854, s. 509; w *De ceremoniis aulae byzantinae* występuje razem z dodatkiem *ἐπινικίων (θρίαμβος ἐπινικίων)*, zob. KONSTANTYN VII PORFIROGENETA: *De ceremoniis aulae Byzantinae libri duo*. T. 2. Ed. I. REISKE. Bonnae 1830, 19, s. 607; słowo *θρίαμβος* jest również używane na określenie ceremonii tryumfalnej u autorów późnobizantyńskich, m.in. u Jerzego Pachymeresa: JERZY PACHYMERES: *Georges Pachymérés. Relations historiques*. T. 2. Ed. A. FALLIER. Trans. V. LAURENT, VI, 33, s. 649. Terminem *τὰ ἐπινίκια* (lp. *τὸ ἐπινίκιον*) w Grecji antycznej określano pieśni tryumfalne ułożone ku czci zwycięzców igrzysk sportowych albo wojen, w czasach rzymskich i bizantyńskich używano tego pojęcia jako synonimu słowa *θρίαμβος*, zob. E.A. SOPHOCLES: *ἐπινίκιος, ov*. W: *Greek Lexicon of Roman and Byzantine Periods...*, s. 506; KONSTANTYN VII PORFIROGENETA: *De ceremoniis...*, s. 609. Ponadto *ἐπινίκιος* bardzo często występował w złożeniach, jak np. *ἐπινίκιος ἐορτή* — „pochód tryumfalny”, zob. TEODOR PRODROMOS: *Gedichte XXX: An Kaiser Manuel zu seinem triumphalen Einzug Weihnachten*. W: *Theodoros Prodromos — historische Gedichte*. Ed. W. HÖRANDNER. Wien 1974, s. 349, v. 22.

¹¹ J. GAGÉ: *La théologie de la victoire impériale*. „Revue historique” 1933, t. 171, s. 1—43; M. McCORMICK: *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*. Cambridge 1990, s. 4—6.

padł w szczególności na czasy dynastii macedońskiej, kiedy to w Konstantynopolu w okresie 956—972 zostało odprawionych więcej ceremonii, niż to miało miejsce w ciągu poprzednich 150 lat¹². Cesarskie sukcesy militarne były również uroczyscie celebrowane za czasów dynastii Komnenów, a w szczególności za panowania Manuela I Komnena. Za rządów tego cesarza miały miejsce ostatnie ceremonie tryumfalne w tzw. okresie średniego Bizancjum, po nich nastąpiła trwająca pół wieku przerwa, po której przywrócono tradycję organizowania pochodów tryumfalnych.

Zagadnienie ceremonii tryumfalnych w Bizancjum jest dobrze znane dzięki książce Michaela McCormicka pt. *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*. Badacz ten skupił się głównie na ceremoniach, jakie miały miejsce w epoce wczesnego i średniego Bizancjum, pomijając — niestety ze szkodą dla swoich rozważań — okres Cesarstwa Nikejskiego oraz Cesarstwa Paleologów. Oczywiście zrozumiałe są przesłanki, jakimi w zakreślaniu ram chronologicznych kierował się M. McCormick. Jego zamysłem było przede wszystkim ukazanie, na ile ceremonie tryumfalne wczesnego średniowiecza czerpały z antycznych wzorców, dlatego też nie wychodzi w swych rozważaniach dotyczących Bizancjum poza XI wiek¹³. Niestety do tej pory nie powstało żadne kompleksowe studium poświęcone bizantyńskim tryumfom odprawianym w późniejszych czasach, w szczególności po 1204 roku. Uwaga badaczy skupiła się głównie na spektakularnym wkroczeniu Michała VIII Paleologa do odzyskanego z rąk łacińskich okupantów Konstantynopola w 1261 roku¹⁴.

Aneksja Tesaloniki przez Jana III Watatzesa w 1246 roku przypieczętowała proces rewindykacji terytoriów należących niegdyś do Bizancjum na Bałkanach, a zarazem był to milowy krok w nikejskiej rekonkwizie, mającej na celu odzyskanie Konstantynopola¹⁵. Przyłączenie miasta św. Demetriusza do Cesarstwa Nikejskiego oznaczało

¹² Ibidem, s. 159.

¹³ McCormick swój brak zainteresowania późniejszymi ceremoniami tryumfalnymi tłumaczył zmianami, jakie zaszły w obrębie społeczeństwa bizantyńskiego, które wpłynęły na zmianę kształtu ceremonii tryumfalnych mających miejsce zarówno za Komnenów, jak i w czasach późniejszych — ibidem, s. 184.

¹⁴ C.J. HILSDALE: *Byzantine Art and Diplomacy in an Age of Decline*. Cambridge 2014, s. 27—31; na temat rekonkwisty Konstantynopola z rąk łacińskich zob. A.-M. TALBOT: *The Restoration of Constantinople under Michael VIII*. „Dumbarton Oaks Papers” 1993, t. 47, s. 243—261; R. MACRIDES: *The New Constantine and the New Constantinople — 1261?* „Byzantine Modern Greek Studies” 1980, t. 6, s. 13—41; J. BONAREK: *Odzyskanie czy podbój? Okoliczności zajęcia Konstantynopola w 1261 r.* „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2011, t. 12, z. 2, s. 223—237.

¹⁵ O tym, że głównym celem polityki cesarzy Nikei było odzyskanie niegdyśszej stolicy Cesarstwa, zob. D. ANGELOV: *Byzantine Ideological Reactions to the Latin Conquest of Constantinople*. W: *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences*. Ed. A. LAIOU. Paris 2005, s. 293, 296; H. AHRWEILER: *L'Épéissance nicéenne*. „Dumbarton Oaks Papers” 1975, t. 27, s. 24—25; M. ANGOLD: *Byzantine Government in Exile. Government and Society under Laskarids of Nicaea (1204—1261)*. Oxford 1975, s. 13—14.

ostateczną likwidację efemerycznego tworu, jakim było tzw. Cesarstwo Tesaloniki¹⁶, a ponadto ugruntowało nikejskie zdobycze w Macedonii i Tracji, dzięki czemu Nikea zdystansowała Bułgarię i Epir — swoich dotychczasowych rywali w wyścigu o cesarską stolicę. Był to szczególnie dotkliwy cios dla pozycji i prestiżu tego ostatniego państwa, ponieważ to po zdobyciu Tesaloniki epirocki władca Teodor Dukas Komnen proklamował się cesarzem Rzymian, a następnie został ukoronowany przez metropolitę Ochrydy Demetriusza Chomatenosa¹⁷. Wprawdzie Jan Dukas Komnen, syn Teodora, zrezygnował z tytułu cesarskiego już w 1241 roku, kiedy Jan III Watatzes po raz pierwszy podszedł ze swoimi wojskami pod Tesalonikę¹⁸, jednak ostateczne włączenie tego miasta w obręb Cesarstwa Nikejskiego przekreślało definitywnie wszelkie aspiracje, jakie władcy Epiru mogli mieć do cesarskiego diademu.

Za sprawą Tesaloniki Nikea uzyskiwała silny przyczółek na Bałkanach, który przybliżał cesarzy nikejskich do realizacji głównego celu ich polityki — odzyskania Konstantynopola. Był to wielki sukces Jana III Watatzesa, który wrócił na Wschód jako tryumfator, jak to określił Akropolites¹⁹. Nie wiadomo jednak, czy zdobycie Tesaloniki stało się okazją do celebrowania cesarskiego tryumfu. Akropolites, który wprawdzie bardzo szczegółowo opisał wkroczenie Jana III Watatzesa do Tesaloniki, na temat ewentualnej celebracji tego zwycięstwa czyni dość niejednoznaczną wzmiankę:

powrócił [Jan Watatzes — przyp. tłum.] na wschód jako zwycięzca, podziwiany i wychwalany przez wszystkich za szybkie i za tak wielkie zwycięstwo, nie tylko przez swoich poddanych, ale i przez cudzoziemców. Uważał, że taki sukces oraz takie nagromadzenie trofeów bardziej dokonało się za sprawą Bożej Opatrzności niż metod strategicznych²⁰.

¹⁶ Cesarstwo Tesaloniki powstało w wyniku zajęcia Tesaloniki przez epirockiego władcę Teodora I Dukasa Komnena w 1224 roku, który proklamował się tam i koronował, co trzeba podkreślić, na cesarza Rzymian, którego stolicą miał być odzyskany w niedalekiej perspektywie Konstantynopol. A zatem powszechnie przyjęty i używany na określenie założonego przez Epirotów państwa termin „Cesarstwo Tesaloniki” jest wielce nieprecyzyjny. Na temat zajęcia Tesaloniki przez Teodora Dukasa Komnena zob. JERZY AKROPOLITES, 21, s. 33; J. LOGNON: *La reprise de Salonique par les Grecs en 1224*. W: *Actes du VIe Congrès International d'Études Byzantines*. T. 1. Paris 1950, s. 145—146; B. SIGONOWITZ: *Zur Eroberung Thessalonikes im Herbst 1224*. „Byzantinische Zeitschrift” 1952, t. 45, s. 28; D.M. NICOL: *Despotate of Epiros (1204—1267)*. Oxford 1957, s. 60—63.

¹⁷ Na temat cesarskiej koronacji Teodora I Dukasa Komnena zob. JERZY AKROPOLITES, 21, s. 34; F. BREDEKAMP: *The Byzantine Empire of Thessaloniki (1224—1242)*. Thessaloniki 1996, s. 156—166; A. STAVRIDOU-ZAFRAKA: *The Political Ideology of the State of Epiros*. W: *Urbs Capta...*, s. 314; głosy za datowaniem tego wydarzenia na 1227 rok zob. ibidem, s. 314, przypis 21.

¹⁸ Jan Dukas Komnen zrzekł się cesarskiego tytułu oraz insygniów, za co otrzymał od Jana III Watatzesa rangę despoty, zob. JERZY AKROPOLITES, 40, s. 65—67; F. BREDEKAMP: *The Byzantine Empire of Thessaloniki...*, s. 254.

¹⁹ JERZY AKROPOLITES, 46, s. 83.

²⁰ „νικητής ἐπανεἰζεύξεν εἰς τὴν ἔω, θαυμαζόμενος ὑπὸ πάντων καὶ κλειζόμενος τῆς ταχινῆς οὔτω καὶ μεγίστης νίκης, οὐχ ὑπὸ τῶν οἰκείων μόνον ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀλλοτρίων· ὑπερ φυσικὴν

Przekaz Akropolitesa wydaje się jasny. Przytoczony fragment nie zawiera żadnej czytelnej wzmianki o tym, by w jakikolwiek sposób celebrowano powrót cesarza z udanej kampanii na Bałkanach. Pewne wątpliwości może jednak budzić użyte w tekście participium czasownika *θαυμάζω*, którego podstawowym znaczeniem jest „podziwiać”, gdyż czasownik ten ma kilka znaczeń, wśród których jest również „uczcić”²¹. Nie można zatem wykluczyć, że po powrocie cesarza do Azji Mniejszej została zorganizowana jakaś forma celebracji jego zwycięstwa, choć niekoniecznie musiała ona przybrać postać ceremonii pochodu tryumfalnego.

Generalnie kwestią sporną jest to, czy w Cesarstwie Nikejskim miały miejsce tego typu ceremonie, powszechnie panuje bowiem pogląd, że uroczyste tryumfy zostały przywrócone dopiero przez Michała VIII Paleologa²². Sprawa jest o tyle kłopotliwa, że autorzy okresu nikejskiego i Paleologów dosyć często posługują się terminem „tryumf”, który nie musi jednak odnosić się do celebracji cesarskich zwycięstw militarnych. Tak więc Akropolites pisze o tryumfie, jaki z okazji Niedzieli Palmowej odprawił Jan III Watatzes²³, z kolei znacznie późniejszy od Akropolitesa kronikarz Nikefor Gregoras wspomina o „zwyczajowym, corocznym, uwieńczonym wawrzynem tryumfie”²⁴. Zdaniem Dimitra Angelova, obydwu autorom chodziło zapewne o *περίπατος* (gr. „obchód”) — ceremonię opisaną przez Pseudo-Kodinosą, która była odprawiana corocznie w Niedzielę Palmową²⁵. Z tych przykładów wy-

γὰρ τάξιν ἔδοξε τὸ κατόρθωμα καὶ τῶν τροπαίων τὸ ἀλλεπάλληλον, καὶ θεοῦ μᾶλλον προνοίᾳ ἢ στρατηγικαῖς μεθόδοις ταυτὶ διαπράξασθαι...” — ibidem, 46, s. 83–84.

²¹ Zob. *θαυμάζω*. W: *A Greek-English Lexicon*. Eds. H.G. LIDDEL, R. SCOTT. Oxford 1996, s. 785; *θαυμάζω*. W: *Le Grand Bailly. Dictionnaire Grec-Français*. Ed. A. BAILLY. Paris 2000, s. 918. W okresie bizantyńskim *θαυμάζω* w literaturze dworskiej zdecydowanie częściej pojawia się w znaczeniu „podziwiać”, zob. KONSTANTYN VII PORFIROGENETA: *Praefatio*. W: *De ceremoniis aulae byzantinae...*, s. 4; w anonimowym utrzymanym w panegirycznym tonie żywocie Jana Watatzesa, zachowanym w Cod. Vat. gr. 549, występuje rzeczownik *θαῦμα* w znaczeniu „podziw” — *Kaiser Johannes Batatzes der Barmherzige. Eine mittelgriechische Legende*. Ed. A. HEISENBERG. „Byzantinische Zeitschrift” 1914, t. 5, s. 193. Wśród kilku znaczeń *θαυμάζω* można znaleźć również „pochwalać” lub „wychwalać”, zob. TEODOR PRODROMOS: *Gedichte XXX...*, s. 358. Nie należałoby jednak wykluczać lekcji *θαυμάζω* jako „uczcić” z tego powodu, iż w takim znaczeniu wyraz ten występował u autorów powszechnie czytanych, takich jak Homer (*Od.* XVI, 203) czy Tukidydes (*Pelop.* I, 38), których znajomość była podstawą edukacji każdego wykształconego Bizantyńczyka.

²² D. ANGELOV: *Imperial Ideology...*, s. 43. D. Angelov poddał krytyce opinię M.A. Andrejevy, zdaniem której ceremonie tryumfalne były również odprawiane w Cesarstwie Nikejskim: M.A. ANDREJEVA: *Očerki po kul'ture vizantijskogo dvora v XIII veke*. Prague 1927, s. 57.

²³ JERZY AKROPOLITES, 52, s. 102.

²⁴ NIKEFOR GREGORAS: *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*. T. 3. Ed. L. SCHOPEN. Bonn 1855, s. 167.

²⁵ D. ANGELOV: *Imperial Ideology...*, s. 43, przypis 34. Co ciekawe, Pseudo-Kodinos opisując przebieg uroczystości przewidzianych na Niedzielę Palmową, ani słowem nie wspomina o jakimkolwiek tryumfie: PSEUDO-KODINOS: *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*. Eds. R. MACRIDES, J.A. MUNIZ, D. ANGELOV. Farnham—Burlington 2016, s. 170–173 (dalej: PSEUDO-KODINOS). Można się zastanawiać, dlaczego zarówno Akropolites, jak i Grego-

łania się obraz tryumfu rozumianego raczej w kategoriach religijnego święta, a nie celebracji zbrojnego zwycięstwa. Czy oznacza to zatem, że w Cesarstwie Nikejskim zaprzestano uroczystego celebrowania cesarskich sukcesów odniesionych w trakcie kampanii wojennych? Mogłaby temu przeczyć treść listu, w którym syn Jana III Watatzesa, Teodor, relacjonuje patriarsze Konstantynopola *in exilio* Manuelowi II (1244—1254) bliżej nieokreśloną uroczystość, na której obecni byli przedstawiciele duchowieństwa z Bałkanów²⁶. Teodor Laskarys pisze o pochodzie, na czele którego kroczył sam cesarz w towarzystwie hierarchów z odzyskanych przez niego na zachodzie terytoriów:

mój święty władca i cesarz z zachodnich krain [wróciwszy] podźwignął granice świętego Kościoła Chrystusowego, rozszerzył je i umocnił [...] przed jego chwałą kroczyli liczni z ludu niegdyś odszczepieńczego, a teraz zaś prawowiernego i odmienionego: jedni krocząc życzliwie, drudzy zaś radując się, ponieważ zostali wybawieni z tyrańskiej ciemności, inni zaś byli przejęci z powodu nieustannych dobrodziejstw, wszyscy natomiast, oczywiście [wywodzący się] ze wschodnich ziem, kroczyli razem z nim [Janem III Watatzesem] w pochodzie²⁷.

Niestety treść tego listu nie przybliży wielu istotnych szczegółów, których brak uniemożliwia zrekonstruowanie przebiegu owej ceremonii, aczkolwiek potwierdza ona fakt zorganizowania w Cesarstwie Nikejskim uroczystego pochodu z udziałem zwycięskiego cesarza. Wiadomo także, że owa uroczystość miała miejsce po powrocie Jana III z kampanii na Bałkanach, podczas której przyłączył do swego państwa nowe ziemie, jednakże nie jest znana dokładna jej data. Sztynne ramy chronologiczne wyznaczają lata sprawowania przez Manuela II posługi patriarszej, czyli 1244—1254. Oznacza to, że Teodor Laskarys raczej nie odnosi się do wcześniejszych kampanii swego ojca w Macedonii oraz Tracji, które miały miejsce przed 1244 rokiem. Mimo to nie można jednoznacznie określić, czy opisywany przez cesarskiego syna uroczysty pochód miał związek z aneksją Tesaloniki w 1246 roku.

ras określili *περίπατος* mianem „tryumfu”, choć wydaje się, że było to oczywiste nawiązanie do „tryumfalnego” wjazdu Chrystusa do Jerozolimy. Niewykluczone, że obaj kronikarze określali tak uroczystości Niedzieli Palmowej z racji na chrześcijańską symbolikę palmy jako znaku zwycięstwa — zarówno w wymiarze militarnym, jak i moralnym.

²⁶ TEODOR DUKAS LASKARYS: *List XCIII*. W: *Theodori Ducae Laskaris Epistulae CCXVII*. Ed. N. FESTA. Firenze 1898, s. 124—125.

²⁷ „ὁ ἅγιος μου αὐθέντης καὶ βασιλεὺς ἐκ τῶν δυσμικωτέρων μερῶν τοῦ ἀνυψῶσαι τὰ ὄρια τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ πλατῦναι καὶ στηρίξαι αὐτά. [...] προπορεύονται τῆς δόξης αὐτοῦ πλοῦσιοι τοῦ λαοῦ πρὶν μὲν ἀποστάτου, ἄρτι δὲ γνησίου τε καὶ μετανοοῦντος οἱ μὲν εὐνοϊκῶ βαδίζοντες τῷ ποδί, οἱ δὲ ἀγαλλιώμενοι, τῆς τυραννικῆς ἐκλυτρωθέντες ζοφώσεως, ἄλλοι δὲ ζωπυροῦμενοι διὰ τῶν συνεχῶν εὐεργεσιῶν, καὶ πάντες συναναβαίνουσι αὐτῷ εἰς τὴν ἑορτήν, δῆλονότι ἐκ τῆς τῶν δυτικῶν...”. Ibidem, s. 124.

Teodor skupia się przede wszystkim na podkreślaniu roli swego ojca jako wyzwoliciela zachodnich prowincji Cesarstwa, a także tamtejszego Kościoła, w jego relacji przebieg uroczystości, jej otoczka oraz dokładniejsze przyczyny, z powodu których doszła ona do skutku, odgrywały marginalną rolę. Trzeba też mieć na uwadze, że Teodor Laskarys, korespondując z patriarchą, mógł też celowo pomijać militarny aspekt sukcesu ojca, chociaż należy pamiętać, że hierarchia kościelna Nikei prezentowała zgoła odmienne podejście do wojny niż duchowieństwo bizantyńskie przed 1204 rokiem²⁸.

Treść listu Teodora Laskarysa, jakkolwiek zdaje się nie potwierdzać przekazu kroniki Akropolitesa na temat ewentualnej celebracji zdobycia przez Jana III Watatzesa Tesaloniki, to jednak stanowi dowód na to, że w Cesarstwie Nikejskim bynajmniej nie zrezygnowano z organizowania ceremonii na cześć zwycięskiego cesarza. Należy jednak zastanowić się, z czego wynikała lakoniczność przekazu Akropolitesa dotyczącego powrotu Jana III Watatzesa do Azji Mniejszej po zwycięskiej kampanii zwieńczonej przyłączeniem Tesaloniki. Owa zwięzłość wyraźnie kontrastuje bowiem z rozbudowanym opisem przejmowania Tesaloniki przez Jana III Watatzesa. Kronikarz bardzo drobiazgowo przedstawił zawiązywanie się opozycji i spisku Tesaloniczan przeciwko rządowi Epirotów. Równie szczegółowo opisał wkroczenie żołnierzy nikejskich z cesarzem na czele do zajętego miasta²⁹.

Można zastanawiać się, czy Akropolites konstruując przekaz na temat przejścia przez Nikejczyków kontroli nad Tesaloniką, nie wplótł do swej narracji pewnych elementów, tradycyjnie kojarzonych z ceremonią uroczystego *adventus*. Trudno to jednoznacznie orzec. Wprawdzie Jan III Watatzes wjechał do miasta na wozie (*ὄχημα*) przez wschodnią bramę, jednak temu wjazdowi nie towarzyszył rozbudowany ceremoniał uroczystości tryumfalnych. W tym kontekście warto pochylić się nad jednym epizodem z opisu wkroczenia Jana Watatzesa do Tesaloniki, jakim było darowanie wzroku komendantowi miasta — młodemu Demetriuszowi Dukasowi Komnenowi. Według Akropolitesa Irena, siostra Demetriusza, który schronił się z garstką swoich ludzi na akropolu, padła na kolana przed cesarzem, błagając go, by nie pozbawił wzroku jej brata z racji jego młodego wieku, a także ze względu na jego wdzięczną postać³⁰. Zwycięski cesarz przejął się jej błaganiami, dzięki czemu młodzieniec uniknął losu swego ojca, Teodora Dukasa Komnena, który 16 lat wcześniej został oślepiony w niewoli bułgarskiej po bitwie pod Kłokotnicą. Epizod ten nasuwa skojarzenia ze szczególnie istotnym elementem ceremonii tryumfalnych, jakim było rytualne przebaczenie i darowanie życia pokonanym przeciwnikom

²⁸ Na temat ideologii wojennej Cesarstwa Nikejskiego zob. D. ANGELOV: *Byzantine Ideological Reactions...*, s. 297—299; S. KYRIAKIDIS: *Warfare in Late Byzantium, 1204—1453*. Leiden 2011, s. 16—19.

²⁹ Por. przypis 19.

³⁰ JERZY AKROPOLITES, 45, s. 82—83.

przez tryumfującego cesarza³¹. W omawianym wypadku Jan III Watatzes darował epirockiemu namiestnikowi miasta wzrok, co było wyraźną manifestacją cesarskiej *philantrophia*, którą powinien odznaczać się wzorowy władca³². To jednak stanowiło za mało, by móc uznać, że Akropolites celowo nawiązywał do ceremonii tryumfalnej, nawet jeśli przemycił w narracji jeden lub więcej wspólnych z nią elementów.

Nie do końca wiadomo, dlaczego Akropolites tak bardzo skrótowo i lakonicznie opisał celebrację sukcesu Jana III Watatzesa. Być może wynikało to z głównego zamysłu kompozycyjnego jego kroniki, która miała przedstawiać dzieje Cesarstwa Bizantyńskiego aż do odzyskania Konstantynopola z rąk Łacinników. Punktem kulminacyjnym tych wydarzeń było wkroczenie Michała VIII Paleologa do rewindykowanej stolicy, co stanowiło zwieńczenie narracji. W takim ujęciu wszelkie sukcesy poprzednich władców, w tym Jana III Watatzesa, były jedynie kolejnymi etapami na drodze do ostatecznego celu, jakim była rekonkwista dawnej stolicy Cesarstwa. Ponadto nie można zapominać o wyraźnym faworyzowaniu Michała VIII i całego rodu Paleologów przez Akropolitesa na kartach jego kroniki. Jest to szczególnie widoczne w rozdziale 46., z którego zresztą pochodzi krótka wzmianka o tryumfalnym powrocie Jana III Watatzesa na Wschód — Akropolites zdecydowanie bardziej koncentruje się na nowym namiestniku Tesaloniki, wielkim domestyku Androniku Paleologu, ojcu Michała VIII³³. Uwaga, jaką kronikarz skupił na tej postaci i na jej cnotach opiewanych w panegirycznym tonie, ewidentnie kontrastuje z oszczędnością przekazu o cesarskiej celebracji zdobycia Tesaloniki. Ponadto w tym fragmencie Akropolites wprowadza do swej narracji postać młodego Michała Paleologa. Analiza rozkładu treści omawianego rozdziału 46. wyraźnie pokazuje, że dla kronikarza celebracja udanej kampanii Jana III Watatzesa na Bałkanach w gruncie rzeczy

³¹ Rytuał ten wchodził niejako w skład ceremonialnego poniżenia pokonanego przeciwnika, tzw. *calcatio* — można to zaobserwować na przykładzie tryumfu z 956 roku, odprawionego z okazji pochwylenia przez Leona Fokasa arabskiego dowódcy Abu' l 'Ašā' ira, kuzyna emira Aleppo i Mousulu, Saifa al-Dauli. W trakcie uroczystości stratedzy temów wschodnich rzucali jeńca pod stopy cesarza, prostrator przystawiał do jego szyi grot cesarskiej włóczni, zaś pojmany padał przed basiusem na twarz, błagając go o łaskę. Gest ten miał na celu zmanifestowanie nędznego położenia pokonanego przeciwnika, którego życie znalazło się w rękach cesarza i od którego decyzji miało zależeć, czy ułaskawi pokonanego, czy każe go stracić. Tym samym eksponowana była cesarska łaskawość — M. McCORMICK: *Eternal Victory...*, s. 162.

³² J. HALDON: *Warfare State and Society in Byzantine World 565—1204*. London 1999, s. 26.

³³ Urząd wielkiego domestyka w czasach Paleologów był związany z funkcją naczelnego dowódcy armii bizantyńskiej, chyba że cesarz osobiście sprawował pieczę nad wojskiem: A. KAŻDAN: *Megas Domestikos*. W: *Oxford Dictionary of Byzantium*. T. 2. Oxford 1991, s. 1329—1330. Komenda nad armią dawała wielkim domestykom olbrzymie wpływy i możliwości oddziaływania na sferę polityki, czego dowodzi kariera Jana VI Kantakuzena, który zdobył szerokie poparcie wojska: M. DĄBROWSKA: *Jana Kantakuzena przepis na wygraną. Przejęcie władzy w Bizancjum w 1347 r.* W: EADEM: *Drugie oko Europy. Bizancjum w średniowieczu*. Wrocław 2015, s. 160. Na temat urzędu wielkiego domestyka zob. S. KYRIAKIDIS: *The role of the megas domestikos in the late Byzantine army (1204—1453)*. „Byzantinoslavica” 2008, t. 66, s. 241—258.

miała drugorzędne znaczenie, dla niego istotniejsze było zrelacjonowanie przebiegu kariery rodu Paleologów, która była częścią drogi jego protektora, Michała VIII, do cesarskiej purpury. Podsumowując, Jerzy Akropolites w swej kronice zostawia bardzo skrótową relację dotyczącą tryumfalnego powrotu Jana III Watatzesa do Azji Mniejszej. Wiadomo z niej jedynie, że na terenie Cesarstwa Nikejskiego uroczyste celebrowano sukcesy tego cesarza: zdobycie Tesaloniki i przyłączenie ziem bałkańskich na powrót do Cesarstwa. Niestety na jej podstawie nie można nic powiedzieć na temat przebiegu owych uroczystości, ich formy, nie sposób określić nawet, kiedy dokładnie miały miejsce ani gdzie: czy w stolicy Cesarstwa *in exilio*, Nikei, czy w Nymfajon — głównej rezydencji cesarza i jego dworu³⁴. Dzięki świadectwu pozostałych źródeł, takich jak list Teodora Dukasa Laskarysa do patriarchy Manuela II, można przypuszczać, że obchody na cześć cesarskiego zwycięstwa mogły przybrać kształt pochodu, na którym obecni byli przedstawiciele duchowieństwa bałkańskiego. Niestety z tego źródła, jak i z pozostałych na dzień dzisiejszy nie jest możliwe dokładniejsze zrekonstruowanie przebiegu owej uroczystości. Późniejsi autorzy, korzystający w znacznej mierze z tekstu Akropolitesa, albo pomijali to wydarzenie, albo też czynili równie krótką, jeśli nie krótszą wzmiankę. Przykładowo Efrem w wierszowanej kronice zamieścił oto taki wpis na temat powrotu Jana III Watatzesa do Azji Mniejszej: „Tak zdobył [cesarz — przyp. tłum.] miasto Tesalonikę / gdzie cesarz przebywał przez krótki czas / po zarządzeniu wszystkiego jak należy / z radością wrócił do wschodnich prowincji / wysławiany przez wszystkich jako zwycięzca”³⁵. Widać wyraźnie na przykładzie tego fragmentu, że przekaz kroniki Efrema stanowi skróconą wersję relacji Akropolitesa. Na przeciwnym biegunie natomiast znajduje się relacja tego kronikarza dotycząca uroczystego wejścia Michała VIII Paleologa do Konstantynopola.

Niewątpliwie odzyskanie Konstantynopola przez Michała VIII Paleologa w 1261 roku było przełomowym wydarzeniem kończącym okres ponad 60-letniej łacińskiej okupacji stolicy Cesarstwa. Jakkolwiek rekonkwista miasta Konstantyna była owocem dziesięcioleci starań i polityki cesarzy nikejskich z dynastii Laskarysów, to właśnie Michałowi VIII Paleologowi przypadł szczególny splendor i zaszczyt jako temu, który przywrócił Bizantyńczykom ich dawną stolicę. Autorzy opisujący to wydarzenie dostarczają ciekawego materiału do przemyśleń dotyczących wykorzystania tego faktu w propagandzie politycznej Paleologa. Jeśli wierzyć przekazom głównych kronikarzy tamtego okresu — Akropolitesowi i Pachymeresowi — cesarz

³⁴ O roli Nymfajon jako rezydencji cesarzy nikejskich zob. JERZY AKROPOLITES, 84, s. 175—176; C.F. FOSS: *Nymphaion*. W: *Oxford Dictionary of Byzantium*. T. 3..., s. 1505; M. LESZKA: *Nicea — tymczasowa stolica Bizantyńczyków*. „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2012, t. 12, z. 2, s. 219.

³⁵ „Οὕτως ἔαλω Θεσσαλονικὴ πόλις / οὐ διαγαγὼν βασιλεὺς βραχὺν χρόνον, / καὶ διαθέϊς ἅπαντα καθάπερ δέον, / χαίρων ἐπανεξέυξεν εἰς ἕω τόπους, / ὑμνούμενος ξύμπασιν ὡς νικηφόρος” — EPHRAEMIUS: *Ephraemii Monachi Imperatorum et Patriarchum recensens*. Ed. I. BEKKER. Bonn 1840, s. 343—344, v. 8562—8566.

i jego dwór byli całkowicie zaskoczeni wiadomością o zajęciu Konstantynopola przez niewielki oddział cezara Aleksego Strategopulosa³⁶. Wieść o odbiciu stolicy z rąk Łacinników zastała bowiem Michała Paleologa w jego własnym łóżku: ze snu obudziła go jego siostra Eulia, delikatnie łaskocząc brata w palce stopy³⁷. Cesarz powiadomiony przez siostrę o tym, że z woli Chrystusa został panem Konstantynopola, przypisał całe to wydarzenie Bożej Opatrzności³⁸. Ów epizod został tu przywołany nieprzypadkowo. Obrazuje on bowiem główne założenie polityki propagandowej pierwszego Paleologa na bizantyńskim tronie, z czym wiązało się podkreślanie wszem i wobec, że Boża Opatrzność oddając cesarskie miasto w ręce Michała VIII, zaakceptowała i pobłogosławiła go jako prawowiernego autokratora Rzymian. Dowodzi tego również druga koronacja cesarska, jaką Paleolog przeprowadził w 1261 roku po odzyskaniu miasta³⁹. Niewątpliwie w chwili odbicia Konstantynopola legitymizacja rządów Michała Paleologa miała bardzo słabe podstawy, uzurpował on bowiem sobie prawo do cesarskiego tronu, współpracując z legalnym dziedzicem korony Nikei, młodzieńcem Janem IV Laskarysem. Odzyskanie świętej stolicy Romajów otwierało przed Paleologiem nowe możliwości w tej dziedzinie, z czego zresztą skwapliwie skorzystał. Michał VIII należał do tej grupy władców (do której można zaliczyć m.in. Konstantyna VII Porfirogenetę), którzy dla swojej polityki propagandowej potrafili umiejętnie wykorzystywać stare ceremonie, które z różnych powodów przestały być praktykowane. Przywrócił pochód tryumfalny i cały szereg innych tradycji mających swe korzenie w okresie sprzed 1204 roku⁴⁰.

Rzeczywiście panowanie Michała VIII Paleologa można postrzegać jako renesans ceremonii tryumfalnych, niezależnie od wątpliwości pojawiających się w związku z tą kwestią w czasach rządów jego poprzedników, m.in. Jana III Watatza. Pierwsza okazja do zorganizowania tryumfu nadarzyła się na początku panowania Michała VIII, po zwycięstwie jego brata — sebastokratora Jana Paleologa⁴¹

³⁶ JERZY AKROPOLITES, 86, s. 183—184. Tytuł cezara należał do jednych z najwyższych godności w bizantyńskiej hierarchii dworskiej. Pierwotnie był zarezerwowany, poza pewnymi wyjątkami (np. Bardas, wuj Michała III; Bardas Fokas, ojciec Nikefora II Fokasa, oraz Michał V, siostrzeniec Michała IV Paflagończyka) dla cesarskich synów. W wyniku reformy dworskich tytułów przeprowadzonej przez Aleksego I Komnena godność cezara znalazła się w hierarchii poniżej sebastokratora: A. KAŽDAN: *Caesar*. W: *Oxford Dictionary of Byzantium*. T. 1..., s. 363. U Pseudo-Kodinos tytuł ten występował pomiędzy sebastokratozem a wielkim domestykiem: PSEUDO-KODINOS, s. 26—27. Oznacza to, że Aleksy Strategopulos zajmował wysoką pozycję w hierarchii dworskiej, którą zawdzięczał poparciu, jakiego udzielił Michałowi VIII jako uzurpatorowi: A.-M. TALBOT: *Strategopulos, Alexios*. W: *Oxford Dictionary of Byzantium*. T. 3..., s. 1963.

³⁷ JERZY AKROPOLITES, s. 184.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem, 89, s. 188.

⁴⁰ D. ANGELOV: *Imperial Ideology...*, s. 42.

⁴¹ Tytuł sebastokratora, stworzony przez Aleksego I Komnena (1081—1118), był przeznaczony dla najbliższych krewnych cesarza: synów oraz braci. W bizantyńskiej hierarchii dworskiej tytuł

nad koalicją sił sycylijskich, epirockich i achajskich pod Pelagonią w 1259 roku⁴². Niedługo trzeba było czekać na następne tego rodzaju uroczystości, bowiem w 1261 roku w związku z odzyskaniem Konstantynopola zostały zorganizowane dwa tryumfy: pierwszy, celebrowany był przez cesarza 15 sierpnia 1261 roku, drugi zaś odbył się jesienią 1261 roku na cześć Aleksego Strategopulosa⁴³. Kolejny tryumf miał miejsce w 1281 roku po rozpędzeniu spod twierdzy Berat wojsk inwazyjnych Karola Andegaweńskiego. Wódz owej niefortunnej wyprawy Hugues le Rousseau de Sully pochwycony został przez tureckich najemników służących w armii Michała Paleologa i tym samym dostał się do bizantyńskiej niewoli⁴⁴. Burgundzki rycerz swoją osobą uświetnił ceremonię tryumfalną, zmuszony razem z innymi jeńcami do przedefilowania ulicami Konstantynopola⁴⁵.

Przykłady te pokazują wyraźnie, że ceremonie tryumfalne odgrywały istotną rolę jako narzędzie polityki propagandowej prowadzonej przez Michała VIII Paleologa. Mimo to Akropolites pozostawił opis tylko jednego uroczystego pochodu ze wszystkich, które odbyły się za panowania tego władcy. Chodzi mianowicie o uroczysty ingres Michała VIII Paleologa do Konstantynopola 15 sierpnia 1261 roku. Akropolites uczynił to wydarzenie kulminacyjnym punktem kroniki ze względu na przyjęte ramy chronologiczne dzieła, któremu nadał konstrukcję kłamrową — punktem wyjścia są wydarzenia poprzedzające IV krucjatę oraz samo zdobycie miasta przez krzyżowców, narrację zamyka zaś wspomniany ingres Michała VIII oraz wydarzenia następujące krótko po nim.

W przeciwieństwie do narracji opisującej celebrowanie zdobycia Tesaloniki przez Jana III Watatzesa, Akropolites bardzo dokładnie przedstawia przebieg uroczystego wejścia Michała VIII Paleologa do Konstantynopola. Był to tryumf pod wieloma względami odmienny od tych, jakie świętowali jego poprzednicy. Trzeba podkreślić, że w dotychczasowych dziejach bizantyńskich podobna sytuacja nie miała miejsca — Paleolog nie wkraczał bowiem do Królowej Miast jako uwieńczony

ten stał niżej jedynie od współcesarza i despoty. W XIII i XIV wieku rozpowszechnił się w krajach słowiańskich, był używany przez możnych m.in. w Bułgarii i Serbii: A. KAŽDAN: *Sebastokrator*. W: *Oxford Dictionary of Byzantium*. T. 3..., s. 1862; B. FERJANČIĆ: *Sevastokratori u Vizantiji*. „Zbornik Radova Vizantologog Instituta” 1968, t. 11, s. 141—192. Na temat Jana Paleologa, brata Michała VIII, zob. *Palaiologos Ioannes Komnenos Dukas Angelos*. W: *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*. Ed. E. TRAPP. Wien 2001, no. 21487; P. MAGDALINO: *Notes on the Last Years of John Palaiologos, Brother of Michael VIII*. „Revue des Études Byzantines” 1976, t. 34, z. 1, s. 143—149.

⁴² Na temat bitwy pod Pelagonią zob. JERZY AKROPOLITES, 86, s. 183—184; JERZY PACHYMERES, I, 30—31, s. 116—121; NIKEFOR GREGORAS, s. 71—75; D.J. GEANAKOPILOS: *Greco-Latin Relations on the Eve of Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia — 1259*. „Dumbarton Oaks Papers” 1953, t. 7, s. 99—141; D.M. NICOL: *The Date of the Battle of Pelagonia*. „Byzantinische Zeitschrift” 1956, t. 49, z. 1, s. 68—71.

⁴³ NIKEFOR GREGORAS, s. 89.

⁴⁴ JERZY PACHYMERES, VI, 33, s. 648—653.

⁴⁵ Ibidem, s. 648—651.

zwycięstwem na dalekich rubieżach Cesarstwa tryumfator, zdobywca czy poskromiciel barbarzyńskich ludów, jak to miało dotychczas miejsce, lecz jako wyzwoliciel „serca” państwowości bizantyńskiej⁴⁶. Realia i położenie, w jakich znajdowało się wówczas Cesarstwo, oraz doświadczenie ostatnich niemal 60 lat w odseparowaniu od świętej — w przekonaniu Bizantyńczyków — stolicy wymuszały pewne korekty w ceremoniale uroczystości tryumfalnej. Przede wszystkim kładziono akcent na dziękczynienie Bożej Opatrzności, a w szczególności Matce Bożej, patronce i protektorce Miasta⁴⁷. Nieprzypadkowo ingres Paleologa odbył się 15 sierpnia, czyli w święto Koimesis — Zaśnięcia Bogurodzicy, jednego z najważniejszych świąt w roku liturgicznym ortodoksyjnego chrześcijaństwa. Paleolog stanął pod murami Konstantynopola 14 sierpnia (zatrzymał się w klasztorze Kosmidion, nieopodal Blachern), lecz nie zdecydował się na wkroczenie do miasta w przededniu tego ważnego święta⁴⁸. Zwłoka ta nie była zatem przypadkowa, lecz zaplanowana, jak twierdzi Akropolites⁴⁹. Dzień Zaśnięcia Bogurodzicy stanowił ponadto tradycyjną datę wszelkich podniosłych uroczystości na bizantyńskim dworze, jak np. cesarskich koronacji. Powiązanie uroczystego wkroczenia do Konstantynopola z jednym z najważniejszych świąt maryjnych służyło podkreśleniu roli Theotokos jako protektorki Miasta, za sprawą której wróciło ono pod władzę Romajów⁵⁰. Nieprzypadkowo również centralne miejsce w owej uroczystości zajmowała ikona Matki Boskiej Hodegetrii, która została przyniesiona z klasztoru Pantokratora przed oblicze cesarza⁵¹, umieszczona na jednej z wież Złotej Bramy, by następnie towarzyszyć cesarzowi w dalszej procesji ulicami miasta. Sakralny charakter uroczystości zaznaczał się w całym przebiegu tryumfalnego wejścia Paleologa do odzyskanej stolicy. Rozpo-

⁴⁶ C.J. HILSDALE: *Byzantine Art and Diplomacy...*, s. 27.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ JERZY AKROPOLITES, 88, s. 186.

⁴⁹ Ibidem, s. 186—187.

⁵⁰ Zdaniem C.J. Hilsdale, podkreślanie roli Theotokos przy ceremonii uroczystego wkroczenia Michała Paleologa do odzyskanej stolicy miało na celu, poza dziękczynieniem, również pokazanie cesarskiej pobożności oraz religijnego charakteru wydarzenia Konstantynopola z rąk Łacinników — C.J. HILSDALE: *Byzantine Art and Diplomacy...*, s. 28. Figura Theotokos odgrywała ogromną rolę podczas ceremonii tryumfalnych, co wyrażało się m.in. poprzez śpiewanie hymnów maryjnych w trakcie tego typu uroczystości, zob. KONSTANTYN VII PORFIROGENETA: *De cerimoniis aulae Byzantinae...*, t. 2, 19, s. 611.

⁵¹ Akropolites wspomina, że ikona wzięła swoją nazwę od klasztoru τῶν Ὁδηγῶν — JERZY AKROPOLITES, 88, s. 187. Z kolei Jerzy Pachymeres pisze, że procesja z ikoną idąca na przywitanie cesarza udała się do Złotej Bramy z klasztoru Pantokratora — JERZY PACHYMERES, II, 31, s. 216—217. Ikona była przechowywana w tym klasztorze w wyniku sporu, jaki wybuchł o nią pomiędzy weneckim podestą Konstantynopola Marino Zeno a jego łańciskim patriarchą, którym zresztą był Wenecjanin Tommaso Morosini. Ludzie podesty przejęli ikonę i zdeponowali ją w klasztorze Pantokratora, który był własnością Wenecjan aż do 1261 roku — R.L. WOLFF: *Footnote to an incident of the Latin occupation of Constantinople: the church and the icon of Hodegetria*. „Traditio” 1948, t. 6, s. 319—328.

częła się ona od modłów z udziałem cesarza przed Złotą Bramą, którym przewodził metropolita Kyzikos Jerzy Kleidas⁵². Duchowny wspiął się na jedną z wież bramy, razem z ikoną Hodegetrii w rękach, i stamtąd wydeklamował specjalnie ułożone na tę okazję modlitwy⁵³. Cesarz w czasie deklamacji odrzucił swoje insygnia i padł na kolana, tak samo postąpili wszyscy zgromadzeni wokół niego ludzie. Po wygłoszeniu pierwszych modlitw diakon dał znak, by zgromadzeni wstali z kolan i wyrecytowali sto razy *Kyrie eleison*, po czym biskup kontynuował modlitwę⁵⁴. Po zakończeniu tego obrzędu ruszyła procesja z cesarzem na czele, który kroczył przed ikoną Matki Boskiej. Procesja udała się do klasztoru Studiosa, gdzie cesarz rozstał się z świętym obrazem, by dalej, tym razem już konno, udać się do kościoła Mądrości Bożej, gdzie odprawiono uroczyste dziękczynienie⁵⁵. W końcu Michał Paleolog mógł się udać do Wielkiego Pałacu, kończąc tym samym oficjalną część ceremonii⁵⁶.

Jak widać, narracja Akropolitesa dotycząca wkroczenia Michała Paleologa do Konstantynopola jest dużo bardziej rozbudowana niż ta poświęcona tryumfalnemu powrotowi Jana III Watatzesa do Azji Mniejszej po zdobyciu Tesaloniki w 1246 roku, a jej analiza dostarcza kilku interesujących wniosków. Po pierwsze, widoczny jest wybitnie religijny charakter uroczystości, która została niemal całkowicie pozbawiona akcentów militarnych. Jest to zastanawiające, zważywszy na to, że w bizantyńskich ceremoniach tryumfalnych z reguły pojawiały się symbole wywodzące się ze strefy militarnej, mieszając się z elementami kultu religijnego. Ceremoniał tryumfalnego wejścia Michała VIII Paleologa do odzyskanej stolicy akcentuje jego pobożność i pokorę, objawiającą się w zdjęciu przez niego cesarskich insygniów, a także przejściu przez Złotą Bramę pieszo, a nie na grzbiecie wierzchowca — wzorem cesarskich tryumfatorów z przeszłości. Jest to wyraźna zmiana w stosunku do czasów jego poprzedników. W panegirykach ułożonych na cześć cesarzy z dynastii Laskarysów w większym stopniu eksponowano ich cnoty militarne⁵⁷.

⁵² Akropolites sugeruje, jakoby uroczystości miał przewodzić sam patriarcha Konstantynopola *in exilio* Arseniusz, który jednak ze względu na to, że „był człowiekiem opieszalym w stosunku do dobrych rzeczy i nieprzychylnym cesarzowi i nieco niezadowolonym z tego powodu, że miasto Konstantyna zostało włączone do państwa Rzymian przez [tego] cesarza...”, nie wziął w niej udziału (JERZY AKROPOLITES, 88, s. 187); była to zapowiedź dalszego konfliktu między cesarzem a patriarchą, zakończonego depozycją Arseniusza przez Michała VIII i powołaniem na jego miejsce nowego patriarchy Konstantynopola — Józefa.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Przykładowo Niketas Choniates zachwalał Teodora I Laskarysa jako dzielnego wojownika, który pierwszy rzuca się w wir walki, a także jako biegłego organizatora armii — NIKETAS CHONIATES: *Nicetae Choniatae Orationes et epistulae*. Ed. J.L. VAN DIETEN. Berlin 1973, s. 123, 133; z kolei panegirysta cesarza Jana III Watatzesa, Jakub z Bułgarii, ukazuje cesarza jako niezmordowanego dowódcę i żołnierza, gotowego walczyć bez zbroi, z samym tylko mieczem w dłoni, a wśród jego

Po drugie, można odnieść wrażenie, że opis ceremonii tryumfalnej z 1261 roku zawarty w kronice Akropolitesa niejako wpisuje się w główne założenia polityki propagandowej jego protektora. Nie można wykluczyć, że przedstawienie Michała VIII Paleologa jako pobożnego władcę, otaczającego kultem ikonę Hodegetrii, miało związek z przyjętą przez niego formą legitymizacji władzy, która podkreślała przychylność Bożej Opatrzności oraz Matki Boskiej wobec jego rządów. Ceremonia tryumfalnego wejścia Michała VIII do Konstantynopola miała podkreślić, że to cieszący się łaską niebios cesarz odzyskał świętą stolicę Bizantyńczyków, które pobłogosławiły jego dalszym rządami. Kronikarz celowo wspomina o pochodzeniu ikony Bogurodzicy Hodegetrii z klasztoru ton Hodegeon, którego powiązania z rodziną Paleologów sięgają czasów pradziadka Michała VIII, Jerzego Paleologa⁵⁸, wspomnianego w *Aleksjadzie* duksa Dyrrachion⁵⁹. Zasygnalizowanie przez Akropolitesa powiązań łączących klasztor, w którym pierwotnie była przechowywana ikona Hodegetrii, z rodziną wkraczającego tryumfalnie do miasta cesarza miało na celu wskazanie szczególnej uwagi wobec Matki Boskiej, jaką okazywał władca.

Po trzecie, na podstawie przekazu kroniki Akropolitesa widać wyraźnie, że opisana przez niego ceremonia odróżnia się od poprzednich, choć dzieli z nimi kilka elementów wspólnych, m.in. trasę pochodu (z reguły prowadzącą od Złotej Bramy, główną ulicą miasta Mese aż do Hagia Sophia), występowanie elementów liturgicznego dziękczynienia, podkreślanie szczególnej roli Matki Boskiej *etc.* W pochodzie tryumfalnym opisanym przez kronikarza nie ma z kolei bardzo wielu istotnych części składowych bizantyńskiego tryumfu: brakuje przedstawicieli senatu, ludu i wojska, nie ma tam także jakiegokolwiek prezentacji zdobytych na przeciwniku łupów oraz jeńców. Generalnie ceremoniał tradycyjnych uroczystych pochodów tryumfalnych był dużo bardziej rozbudowany, co doskonale można zaobserwować na przykładzie zawartym w *De Cerimoniis aulae byzantinae* uczonego cesarza Konstantyna VII Porfirogenety⁶⁰.

Podsumowując, kronika Jerzego Akropolitesa nie jest dobrym źródłem do badania celebracji cesarskich zwycięstw militarnych. Autor opisał bowiem w swym dziele właściwie tylko uroczyste wejście Michała VIII Paleologa do Konstantynopola w 1261 roku. Przy czym szczególna ranga oraz doniosłość tego wydarzenia spr-

osobistych przymiotów wymienia m.in. sprawne posługiwanie się włócznią — JAKUB Z BULGARII: *Τοῦ αὐτοῦ προσφωνητικὸς εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸν ἅγιον ἡμῶν ἀθέντην καὶ βασιλέα κῦ<ριν> Ἰωάννην τὸν Δούκαν*. W: *Iacobi Bulgariae Archiepiscopi Opuscula*. W: *Collectanea Byzantina*. T. 1. Ed. G. MERCATI. Bari 1970, s. 88.

⁵⁸ V. PUECH: *La refondation religieuse de Constantinople par Michael Paléologue (1259—1282): un acte politique*. W: *Religion et société urbaine au Moyen Âge. Études offertes à Jean-Louis Biget*. Paris 2000, s. 361.

⁵⁹ ANNA KOMNENA: *Aleksjada*. T. 1. Przeł. O. JUREWICZ. Wrocław 2005, III, 9, 4.

⁶⁰ KONSTANTYN VII PORFIROGENETA: *De cerimoniis aulae Byzantinae...*, 19, s. 607—612.

wiły, iż ceremonia uroczystego wkroczenia Michała VIII do miasta Konstantyna musiała znacząco różnić się od tradycyjnych ceremonii tryumfalnych. Mimo to badacz chcący zgłębić zagadnienie ceremonii tryumfalnych późnego Bizancjum nie powinien pomijać w swoich studiach tego wydarzenia, lecz przeanalizować je, porównując z pozostałymi tego typu uroczystościami, jakie miały miejsce za czasów Michała VIII Paleologa, a które zostały zarejestrowane przez innych historyków i kronikarzy. Natomiast jeśli chodzi o ewentualną celebrację zajęcia Tesaloniki przez Jana III Watatzesa w 1246 roku, to gdyby opierać się wyłącznie na przekazie Akropolitesa, należałoby raczej wątpić, że w ogóle miała ona miejsce. Jednakże istnieją inne świadectwa źródłowe (list Teodora II Laskarysa), dzięki którym nie można wykluczyć, że powrót Jana III Watatzesa na Wschód po udanej kampanii, w której zostało zdobyte drugie miasto Cesarstwa, mógł przebiegać w atmosferze radosnego świętowania, zwieńczonego uroczystym pochodem z udziałem zwycięskiego cesarza. Na zakończenie warto jako ciekawostkę wspomnieć, że panegirysta Jana III Watatzesa, Jakub, arcybiskup Bułgarii, zanotował, że był świadkiem tryumfu, którzy wdzięczni mieszkańcy Tesaloniki zorganizowali nie ku czci zwycięskiego cesarza, lecz... wielkiego domestyka Andronika Paleologa, pierwszego namiestnika Tesaloniki po 1246 roku, a zarazem ojca Michała VIII Paleologa⁶¹.

Bibliografia

- A Greek-English Lexicon*. Eds. H.G. LIDDEL, R. SCOTT. Oxford 1996.
- AHRWEILER H.: *L'Éxpérience nicéenne*. „Dumbarton Oaks Papers” 1975, t. 27, s. 21—40.
- ANDREJEVA M.A.: *Očerki po kul'ture vizantijskogo dvora v XIII veke*. Prague 1927.
- ANGELOV D.: *Byzantine Ideological Reactions to the Latin Conquest of Constantinople*. W: *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences*. Paris 2005, s. 293—310.
- ANGELOV D.: *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium, 1204—1330*. Cambridge 2007.
- ANGOLD M.: *Byzantine Government in Exile. Government and Society under Laskarids of Nicaea (1204—1261)*. Oxford 1975.
- BONAREK J.: *Odzyskanie czy podbój? Okoliczności zajęcia Konstantynopola w 1261 r.* „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2011, t. 12, z. 2, s. 223—237.
- BREDENKAMP F.: *The Byzantine Empire of Thessaloniki (1224—1242)*. Thessaloniki 1996.
- DĄBROWSKA M.: *Jana Kantakuzena przepis na wygraną. Przejęcie władzy w Bizancjum w 1347 r.* W: *Zamach stanu w dawnych społecznościach*. Red. A. SOŁTYSIAK, J. OLKO. Warszawa 2004, s. 375—383.
- DĄBROWSKA M.: *Drugie oko Europy. Bizancjum w średniowieczu*. Wrocław 2015, s. 151—168.
- FERJANČIĆ B.: *Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama*. Beograd 1960.

⁶¹ JAKUB Z BUŁGARII: *Τοῦ μακαριωτάτου <τ>κυ<ροῦ> Ἰακώβου <τ>οῦ Προαρχί<ου> ἐπισκόπου Βουλγαρίας μονωδία εἰς τὸν κύ<ριν> Ἀνδρόνικον τὸν Παλαιολόγον: — μέγαν δομῆστικον*. W: *Iacobi Bulgariae Archiepiscopi Opuscula...*, s. 70.

- FERJANČIĆ B.: *Sevastokratori u Vizantiji*. „Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta” 1968, t. 11, s. 141—192.
- GEANAKOPOLOS D.J.: *Greco-Latin Relations on the Eve of Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia —1259*. „Dumbarton Oaks Papers” 1953, t. 7, s. 99—141.
- HALDON J.: *Warfare State and Society in Byzantine World 565—1204*. London 1999.
- HEISENBERG A.: *Kaiser Johannes Batatzes der Barmherzige. Eine mittelgriechische Legende*. „Byzantinische Zeitschrift” 1914, t. 5, s. 160—233.
- HILSDALE C.J.: *Byzantine Art and Diplomacy in and Age of Decline*. Cambridge 2014.
- KYRIAKIDIS S.: *The role of the megas domestikos in the late Byzantine army (1204—1453)*. „Byzantinoslavica” 2008, t. 66, s. 241—258.
- KYRIAKIDIS S.: *Warfare in Late Byzantium, 1204—1453*. Leiden 2011.
- Le Grand Bailly. Dictionnaire Grec-Français*. Ed. A. BAILLY. Paris 2000.
- LESZKA M.: *Nicea — tymczasowa stolica Bizantyńczyków*. „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2012, t. 12, z. 2, s. 211—220.
- LOGNON J.: *La reprise de Salonique par les Grecs en 1224*. W: *Actes du VIe Congrès International d’Études Byzantines*. T. 1. Paris 1950, s. 141—146.
- MACRIDES R.: *Introduction*. W: *George Akropolites The History*. Ed. R. MACRIDES. Oxford 2007.
- MACRIDES R.: *The New Constantine and the New Constantinople — 1261*. „Byzantine Modern Greek Studies” 1980, t. 6, s. 13—41.
- MACRIDES R.: *Preface*. W: *George Akropolites The History*. Ed. R. MACRIDES. Oxford 2007.
- MAGDALINO P.: *Notes on the Last Years of John Palaiologos, Brother of Michael VIII*. „Revue des Études Byzantines” 1976, t. 34, z. 1, s. 143—149.
- MCCORMICK M.: *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*. Cambridge 1990.
- NICOL D.M.: *Despotate of Epiros (1204—1267)*. Oxford 1957.
- NICOL D.M.: *The Date of the Battle of Pelagonia*. „Byzantinische Zeitschrift” 1956, t. 49, z. 1, s. 68—71. *Oxford Dictionary of Byzantium*. T. 1—3. Oxford 1991.
- PUECH V.: *La refondation religieuse de Constantinople par Michael Paléologue (1259—1282): un acte politique*. W: *Religion et société urbaine au Moyen Âge. Études offertes à Jean-Louis Biget*. Réunies par P. BOUCHERON, J. CHIFFOLEAU. Paris 2000, s. 351—362.
- Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*. Ed. E. TRAPP. Wien 2001.
- REK S.: *Georgios Akropolites: początki kariery dostojnika w cesarstwie Nikei*. „Kwartalnik Historyczny” 1989, t. 96, z. 1/2, s. 27—39.
- SIGONOWITZ B.: *Zur Eroberung Thessalonikes im Herbst 1224*. „Byzantinische Zeitschrift” 1952, t. 45, s. 28.
- SOPHOCLES E.A.: *Greek Lexicon of Roman and Byzantine Periods*. New York 1900.
- STAVRIDOU-ZAFRAKA A.: *The Political Ideology of the State of Epiros*. W: *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences*. Ed. D’A. LAIOU. Paris 2005, s. 309—323.
- TALBOT A.-M.: *The Restoration of Constantinople under Michael VIII*. „Dumbarton Oaks Papers” 1993, t. 47, s. 243—261.
- WOLFF R.L.: *Footnote to an incident of the Latin occupation of Constantinople: the church and the icon of Hodegetria*. „Traditio” 1948, t. 6, s. 319—328.
- ŽAWORONKOV P.I.: *Ličnos’ i Tvorčestvo Georgija Akropolita*. W: *Georgij Akropolit. Istorija*. Ed. P.I. ŽAWORONKOV. Sankt Petersburg 2005, s. 14—44.

Michał Pietranik

Celebrating military victories during the late Byzantine Empire according to the chronicle of George Akropolites

Summary

The notion of triumphal ceremonies in the Byzantine Empire is well known thanks to a book by Michael McCormick entitled *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*. Therein, the scholar mainly focuses on the ceremonies which were officiated during the early and middle Byzantium, while omitting — much to the detriment of his consideration, the period of the Nicene Empire and the empire ruled by the Palaiologos. M. McCormick chiefly tries to unveil to what extent the Byzantine ceremonies drew upon the heritage of Antiquity, and therefore he mostly foregoes their development during the Komnenoi dynasty period. He supported his choice arguing that the scope of societal changes that occurred during the early medieval times in Byzantium translated into the formula and ideological message of the ceremonies in question. In the light of the mentioned premises it would be eligible to ask about the form of triumphal ceremonies in the Byzantine Empire in exile in the Asia Minor, that is, in the Nicene Empire. The present article aims at verifying the record thereof written by the epoch's (i.e., of the Empire *in exilio*) most renown chronicler — George Akropolites. Particularly, to examine his chronicle's usefulness as a source of knowledge on the Nicene triumphal ceremonies. The analysis concentrates upon the two events described by the said author, namely: the celebration stemming from the annexation of Thessaloniki in 1246 by John III Vatatzes and Michael VIII Palaiologos's official installation in Constantinople of 1261 regained from the Romans.

Key words: George Akropolites, John III Vatatzes, Michael VIII Palaiologos, Thessaloniki, Constantinople, triumph, celebration

Michał Pietranik

Die Feierlichkeiten zu kaiserlichen militärischen Triumpfen in spätem Byzanz der Chronik von Georgios Akropolites zufolge

Zusammenfassung

Das Thema der triumphalen Zeremonien in Byzanz ist dank dem von Michael McCormick verfassten Buch *Triumphal Rulership in Late Byzantium and the Early Medieval West* gut bekannt. Der Forscher konzentrierte sich darauf, die vor allem in früh- und mittelbyzantinischer Epoche veranstalteten Feierlichkeiten zu beschreiben und übergang dabei stillschweigend, leider nachteilig für seine Erwägungen, die Zeit des Kaiserreiches Nikaia und der Kaiserdynastie Palaiologen. M. McCormick interessierte sich hauptsächlich für die Frage, inwiefern byzantinische Triumphzeremonien aus dem Erbe der Antike schöpften, so dass er deren Entwicklung zur Zeit der Komnenenkaizer nicht so genau erforschte. Der Grund dafür war — so der Autor — der Wandel innerhalb damaliger byzantinischer Gesellschaft, was die Änderung der Form und der ideologischen Aussage solcher Feierlichkeiten nach sich zog. Angesichts dieser Situation ist es wohl begründet, nach der Form von triumphalen Zeremonien in Byzanz im Exil in Kleinasien, d.i. im Kaiserreich Nikaia zu fragen. Der vorliegende Beitrag

bezweckt, die Brauchbarkeit der Überlieferung des berühmtesten Chronisten des Byzanz im Exil — Georgios Akropolites, als einer Wissensquelle über Triumphzeremonien in Nikaia zu verifizieren. Untersucht wurden zwei von dem Autor geschilderten Ereignisse: die Feierlichkeit zu erfolgreicher Eroberung von Thessaloniki vom Johannes III. Vatatzes im Jahre 1246 und feierlicher Inthronisation Michaels VIII. Palaiologos in dem vom lateinischen Kaiser befreiten Konstantinopel im Jahre 1261.

Schlüsselwörter: Georgios Akropolites, Johannes III. Vatatzes, Michael VIII. Palaiologos, Thessaloniki, Konstantinopel, Triumph, Zelebration